

УДК 316.42:35:316.0334.2

Д.М. ЯДРАНСЬКИЙ, О.М. ГОРБАНЬ

ПРИНЦИПИ ПРАКТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті розглянуто розуміння соціально-трудової ефективності за принципами практичного підходу. Визначено засадні принципи та встановлено критерії, відповідно до яких певний прояв трудової поведінки може бути діагностовано як соціально корисний. Визначено авторське бачення справедливості в соціально-трудовій сфері та наголошено на необхідності встановлення квантиля соціальної корисності, відповідно до якого стає можливим нормувати не тільки обсяг праці, а й адекватність її результату.

Ключові слова: соціальна справедливість, праця, розподіл, принципи, еквівалент.

Питання соціальної справедливості в умовах суспільних трансформацій останніх років стають все гострішими, однак наукова та науково-методична література до цього питання підходить здебільшого фрагментарно. Ця ситуація пояснюється проблематичністю розв'язання питань встановлення індивідуальної ефективності в умовах збільшення інформатизації суспільства та зростання ролі колективної праці. Також, на нашу думку, до цього часу в літературі не отримано відповіді на запитання стосовно того, що саме має виступати показник ефективності праці: трудова поведінка, економічний чи соціальний результат праці або час, витрачений на неї.

Розглядаючи напрями оцінювання ефективності, необхідно відзначити, що використання кожного із зазначених показників може бути виправданим за певних умов. Так, зокрема, *трудова поведінка* характеризує ставлення працівника до праці, а також його внутрішню мотивацію до неї. Недостатньо висока віддача економічного або соціального розуміння може бути зумовлена зовнішніми обставинами, які значною мірою накладають відбиток на психологічний стан працівника порушують принципи соціальної справедливості.

Другий показник – *економічна ефективність* – є кількісним у своєму вимірі. У сучасній науковій літературі цей показник зазнав найбільшого опрацювання та є соціально звичним, однак економічний ефект не здатний повною мірою охопити всі складові ефективності трудової поведінки, можливі сфери її реалізації, а також значно звужує результати аналізу.

Третій показник – *соціальний результат* – недостатньо висвітлений у соціологічних і філософських працях, що робить цей напрям об'єктом

переважно теоретичних досліджень та унеможлиблює його практичне використання.

Проблема встановлення результату тісно пов'язана з поняттям справедливості, що особливо актуально в соціально-трудої сфері, адже, по-перше, трудова сфера є однією з основних сфер людського буття, а по-друге, справедливість виступає як оцінне судження про результат. При цьому необхідно відзначити логічний взаємозв'язок між оцінкою та результатом, адже згідно зі словником С. Ожегова, результат – кінцевий підсумок, що завершує собою будь-що [1, с. 587]. Справедливість – поняття про належне, що відповідає певним уявленням щодо сутності людини та її невід'ємним правам [2]. Тобто справедливість – оцінка підсумку дії через певні людські уявлення, які залежать від умов життя, праці тощо (тобто має вражену суб'єктивну компоненту).

При цьому використання поведінкового підходу не може розглядатися як цілком адекватне, адже трудова поведінка не є кінцевим результатом праці, а економічний ефект (особливо в умовах інформаційного суспільства) не характеризує результат більшості видів трудових процесів. Відповідно, на нашу думку, саме показник соціальної корисності трудової діяльності в умовах сучасного розвитку суспільства має отримати базовий статус в оцінюванні результатів праці та бути покладений в основу принципів розподілу соціальної справедливості.

Мета статті – дослідити показник соціальної корисності в соціально-трудої сфері. Це актуально, адже розуміння соціальної корисності дає змогу перейти до розгляду такої базової соціологічної категорії, як соціальна справедливість.

Аналізуючи історичну генезу розвитку уявлень про справедливість, пропонуємо використовувати реферативний огляд досліджень окремих авторів. Так, зокрема, А. Федотов у своїй праці [3, с. 99–100] наводить визначення справедливості, запропоновані стародавніми філософами. Наприклад, Анаксимандр (610–546 рр. до н.е.) трактував поняття справедливості як правило не переступати встановлених меж (кордонів). Геракліт (кінець VI – початок V ст. до н.е.) стверджував, що “бог” є втіленням космічної справедливості. Справедливість для ведичного розуміння – праведний закон людського буття, співзвучний із прекрасним порядком на природному світі. Конфуцій (551–479 рр. до н.е.) вважав, що справедливість диктується традицією, втілюється в ритуалі й етиці, і є проявом волі “піднебесся”. Мо Ді (479–400 рр. до н.е.) трактував справедливе як те, що корисно людям. Сократ (469–399 рр. до н.е.) зазначав, що справедливість – дотримання мудрості, дійсного знання, порядку речей, законів. Справедливість Платона (428 або 427–348 або 347 рр. до н.е.) є вінцем чотирьох чеснот ідеальної держави: справедливість, мудрість, мужність, розсудливість. Справедливість у цьому являє собою майже синонім права. Справедливість – дивна чеснота, загальне благо, набута властивість душі, через яку люди стають здібними до справедливих дій, погоджених із законом і правом держави. Епікур (341–270 рр. до н.е.)

говорив: “справедливість – деякий договір про те, щоб не шкодити один одному і не терпіти шкоди”.

Як не дивно, підходи стародавніх філософів можуть дати суттєвий поштовх до розуміння понять соціально-трудової ефективності та справедливості, яка, узагальнюючи запропоновані теоретичні підходи є, по суті, показником нормативної соціальної корисності та принципово визначає його загальні критерії (погодженість із законом, не шкодити один одному, відповідність дійсному знанню).

Як зазначає Е. Вагімов, філософи Середньовіччя більш різноманітно підходили до розуміння соціальної справедливості і визначали її таким чином. Ф. Бекон стверджував, що справедливість є тим, що об'єднує людей і створює підстави для права. Т. Гоббс в “Левіафані” зазначає: “Справедливість, тобто дотримання угод, є правилом розуму, що забороняє нам робити що-небудь, що згубно для нашого життя, з чого випливає, що справедливість є природним законом”. Б. Спіноза стверджував, що “справедливість і несправедливість можуть бути представлені лише в державі”. І. Кант пише, що “усвідомлення справедливості дії, яку я хочу зробити, – це безумовний обов'язок”. Г. Гегель стверджує, що конституція і є “існуючою справедливістю, як дійсність свободи в розвитку її розумних визначень” [4, с. 52]. Відповідну абстрактність підходів до поняття справедливості можна пояснити тим, що автори є представниками доіндустріального суспільства, в якому питання соціальної справедливості меншою мірою були пов'язані із розподілом і практично не розглядали додану вартість як таку. Соціальна корисність у такому розумінні підмінялась роллю держави, соціальним обов'язком, природними законами тощо.

Більш конкретизоване, але властиве для раннього капіталістичного суспільства визначення соціальної справедливості дав К. Маркс. Він відзначає: згідно з дійсною природою праці й обміну, сувора справедливість вимагає, щоб всі, хто вступають в обмін, мали не лише взаємні, а й рівні вигоди. Якби здійснювалася справедлива система обміну, то вартість всіх товарів визначалася б сукупністю витрат їх виробництва, і рівні вартості завжди обмінювалися б на рівні вартості. До сьогодні робітники давали і дають капіталістові працю цілого року в обмін на вартість піврічної праці, і звідси виникла та нерівність могутності та багатства, яка існує тепер довкола нас. Неминучим наслідком нерівності обміну – купівлі за однією ціною і продажу за іншою – є те, що капіталісти продовжують бути капіталістами, а робітники – робітниками, одні – класом тиранів, а інші – класом рабів [5, с. 332]. Із тверджень автора можна зробити висновок про розуміння класового підходу до поняття справедливості. Як відзначає Е. Вагімов, справедливість у марксизмі – сховане в ідеологічну оболонку відображення існуючих соціальних відносин, їх зміст і стан залежать від способу виробництва, тому все, що не відповідає цьому способу виробництва, несправедливо [4, с. 52].

Погоджуючись із запропонованою інтерпретацією вислову К. Маркса, вважаємо за доцільне звернути увагу на сучасні суспільні трансформації, пов'язані із переходом до інформаційного суспільства, в якому не існує чітких понять “робітник”, “капіталіст” та об'єктивним є факт, що більшість тих, хто здійснює розподіл, самі є найманими працівниками (менеджери здебільшого є найманими працівниками або міноритарними власниками пакетів акцій, що практично не дає змоги характеризувати останніх як капіталістів).

У такому разі в умовах інформаційного суспільства, а особливо в умовах інформаційного трудового процесу (відповідно, розподілу його результатів), розуміння соціальної справедливості вимагає системного переосмислення з метою визначення меж соціальної справедливості та встановлення справедливого еквівалента обміну, яким, на нашу думку, і має виступати визначена стародавніми філософами норма соціальної справедливості. Розуміючи складність запропонованого напряму, ми вважаємо це завдання об'єктивним і таким, що може мати кількісне вирішення.

Г. Соколова акцентує увагу на важливості реалізації принципу соціальної справедливості заробітної плати [6]. Проте при цьому цікаво звернути увагу на думку Дж. Ролза, який висловлює припущення, що кожен індивід займає два суттєвих становища: 1) рівного громадянина і 2) зумовлене його місцем у розподілі доходів і багатства. Репрезентативні люди також є репрезентативними громадянами, а також представниками тих, хто має різні очікування щодо індивідуально розподілених первинних благ. Автор зазначає, що люди займають інші становища добровільно. Відтак, існує потреба в дослідженні пріоритетів людей у так званих стартових місцях [7, с. 93].

Думку про подвійний підхід до соціальної справедливості висловлює й А. Шохін. Соціальна справедливість, на його думку, одночасно зрівнює і диференціює. Одні й ті самі відносини можуть розцінюватися як справедливі чи несправедливі різними соціальними групами, класами [8, с. 248]. Ще Арістотель розрізняв два “види” справедливості. По-перше, “розподільна”, коли в центрі уваги виявляється запитання “кому що належить?”, по-друге, “коригувальна (перетворювальна)”, коли мова йде про відносини з індивідами в процесі соціальних трансакцій (особливо про покарання за злочин) [9].

Для нашого суспільства на сучасному етапі актуальною є не проблема вирівнювання рівня споживання всіх груп, а по-перше, можливостей саморозвитку і, по-друге, рівня винагороди за однаково якісну працю в суспільному виробництві. Таку думку Т. Заславська наводила для розуміння “...соціалістичного варіанта соціальної справедливості” [8, с. 249]. Однак висловлена думка в жодному разі не втратила своєї актуальності до цього часу і ми до неї приєднуємося.

У цьому контексті доцільно розглянути тезу, визначену головним змістом соціалістичної справедливості за часів соціалізму. Таким змістом

була послідовна реалізація принципу: “від кожного – за здібностями, кожному – за працею” [10]. Однак, на нашу думку, справедливість запропонованої тези може зберігатися і для соціально орієнтованої ринкової економіки. В сучасних умовах зазначену тезу можна переформулювати: чим більше користі суспільству від індивіда, тим більшу кількість власних потреб такий індивід може задовольнити. Під таке трактування повною мірою підпадає високий рівень доходів підприємців (які, створюючи робочі місця, приносять користь багатьом членам суспільства, але знову ж таки, спочатку думають про задоволення своїх потреб).

Однак практична реалізація такого принципу потребує аналізу та певного переосмислення в умовах сучасних (ринкових) соціально-трудова відносин. На думку Т. Заславської, виконання першої частини цього принципу гарантується трьома умовами:

1) достатньою близькістю початкових умов розвитку особистісних здібностей дітей, що належать до різних суспільних груп і живуть у різних частинах країни, у різних типах поселень (останній принцип виявляється все більш складним в умовах руйнування соціальної інфраструктури малих міст, сільських селищ тощо);

2) відповідність змісту праці трудовому потенціалу працівника. По-перше, пов'язане із загальними характеристиками робочих місць у суспільному виробництві і, по-друге, з їх розподілом між особами з різним трудовим потенціалом;

3) практична можливість забезпечити кожному чітко організовану й ефективну працю на місці, яке він займає, без вимушених простоїв через відсутність замовлень, необхідної сировини тощо [8, с. 249].

При цьому виникає питання щодо умов реалізації здібностей індивіда, адже за ринкових умов не завжди повною мірою затребувані всі потенційні можливості працівника (що зокрема зумовлено попитом на продукцію підприємства). У такому разі мова об'єктивно може йти не про здібності як такі, а про корисність, створену внаслідок їх застосування.

У сучасній літературі один із перших деідеологізованих підходів до проблем соціальної й етичної корисності в управлінні підприємствами висловив не представник академічної науки (філософії, соціології), а німецький інженер-дослідник – Т. Тиль, що, на нашу думку, характеризує не лише наукову, а і практичну значущість цього напряму досліджень [11].

Автор пропонує визначати такі загальні принципи соціальної справедливості в управлінні: принципи правової допустимості й економічної доцільності, а також принцип соціальної та етичної корисності. Вони змушують керівництво компанії дотримуватися у своїй діяльності чинних законів, прагнути якомога більше досягати господарських цілей і керуватися соціальними і моральними вимогами. В порядку перерахування цих трьох принципів знижується міра їх конкретизації, а тому, відповідно, зменшується можливість юридичного контролю [11]. Однак основною проблемою визначення принципів етичної

корисності буде не стільки низький рівень їх конкретизації, скільки відсутність загальних засад, за допомогою яких можна виміряти зазначені принципи соціальної й етичної корисності, адже для різних ментальних, релігійних і навіть просто ціннісних орієнтацій індивіда реалізація перелічених принципів матиме власну інтерпретацію. Ми повністю погоджуємося з необхідністю домінування принципів правової допустимості й економічної доцільності, хоч і усвідомлюємо дискусійність зв'язку між правом та етикою. Ґрунтуючись на зазначених засадах, можна визначити модель соціальної корисності. На сьогодні основними еквівалентами результатів праці є:

- робочий час (норма часу);
- обсяг виготовленої продукції (норма виробітку натуральна);
- кількість оброблених документів, виконаних робіт (норма обслуговування);
- кількість бракованої продукції (помилки) у ході трудового процесу (норма якості);
- вартість продукції, що була зроблена, або додана вартість, отримана внаслідок реалізації зазначеної продукції (норма виробітку грошова).

Однак є проблема приведення запропонованих принципово неоднорідних за структурою та характером норм до спільного знаменника, що зумовлює необхідність розробки певного критерію їх приведення. Так Т. Тіль пропонує для конкретизації принципів соціальної й етичної справедливості використовувати три принципи – *доповнюваності, ціннісної орієнтації та людської гідності*. Очевидним є факт нематеріальності підходів до розуміння соціальної справедливості. Однак при цьому все розуміння еквівалентів результатів праці (відповідно, і поняття соціальної справедливості) зосереджено навколо витратного оцінного підходу.

Ми пропонуємо не розглядати витратний підхід як єдиний у системі оцінювання еквівалентів праці, а разом з ним використовувати інші підходи. Поряд із витратами (часу, фізичних зусиль тощо), понесеними індивідом на створення певного результату праці, на нашу думку, можуть бути використані інші еквіваленти, зокрема:

- еквівалентний час у випадку заміни конкретної праці уречевленою, яку необхідно витратити з метою уникнення конкретних витрат живої праці. Відповідно, соціальна корисність визначається тим часом, який вивільняється для соціального життя (реалізації поза межами безпосереднього трудового процесу);
- альтернативна вартість дефіцитних ресурсів, які було зекономлено внаслідок використання безпосередньої живої праці індивіда;
- потенційна користь цього працівника в майбутньому, виходячи із того, що цінність конкретного працівника на поточний момент може бути зумовлена розміром соціальної корисності, яку власник сподівається отримати від його використання (співробітництва) в майбутньому;

– набір ринкових переваг, які забезпечені використанням безпосередньої праці певного працівника (у тому числі порівняно з іншими, що можуть бути зайняті відповідною діяльністю);

– порівняльний аналіз корисності конкретного індивіда для трудової групи (виробничого колективу), що здійснюють певну діяльність у межах власних соціально-професійних груп методом виключення (припущення про вилучення цього працівника із виробничого процесу).

При цьому напрями діагностування мають, на нашу думку, відповідати загальним принципам соціальної справедливості управління підприємством, запропоновані Т.Тілем [11], тобто реалізація запропонованого переліку підходів має відповідати такими принципам.

1. Принцип доповнюваності. Принцип базується на відмінності між макрорівнем (економіка в цілому), мезорівнем (підприємство) і мікрорівнем (індивід) на принципах розгляду соціальної корисності на всіх рівнях за умов, що реалізація (збільшення) корисності на одному із рівнів не призводить до зменшення корисності на іншому рівні.

2. Принцип ціннісної орієнтації. Згідно з цим принципом прояв корисності має відповідати системі соціальних і моральних цінностей індивідів, які необхідно виявляти, застосовувати і змінювати. Підприємства повинні усвідомлювати, що їх діяльність робить певний внесок у створення суспільно необхідних цінностей.

3. Принципи людської гідності та стійкого розвитку. Згідно із запропонованим напрямом, прояв корисності не повинен суперечити засадним етичним принципам як осіб, що виявляють певний трудовий результат, так і індивідів, на чію діяльність прямо (або опосередковано) відповідна діяльність спрямована.

4. Принцип стійкого розвитку пов'язаний із тим, що суспільно корисною може вважатися лише та діяльність, яка спрямована й узгоджується із заборонаю господарської діяльності, не сумісної з тривалим існуванням природного способу життя. Стійке господарювання не лише спрямоване на збереження життєвих умов для людей, а й повинне гарантувати екологічні умови, що забезпечують рівні можливості розвитку для всіх майбутніх поколінь.

Безперечно, одним із засадних принципів соціальної корисності має виступати принцип економічної ефективності (як на рівні суспільства, так і на рівні підприємства), адже без її забезпечення будь-яка соціальна система в сучасному світі виявляється нежиттєздатною, а відтак, порушення цього принципу автоматично порушуватиме інші засадні принципи.

Висновки. Запропоновані в межах цієї статті підходи ми пропонуємо вважати спробою просунути наукові пошуки, пов'язані з кількісним визначенням квантиля (одиночної міри) соціальної справедливості. Важливість визначення (концептуалізації) такого квантиля пов'язана зі створенням системи справедливого розподілу доданої вартості

(результатів трудової діяльності). На підставі запропонованих підходів стає можливим продовжити пошуки в напрямі встановлення міри праці та міри винагороди за умов оцінювання (та розподілу) результатів інформаційної праці.

Відсутність кількісних результатів у межах статті пов'язана з необхідністю емпіричного підтвердження висловлених припущень, однак при цьому ми вважаємо доведеним той факт, що використання виключно витратних підходів у системі розподілу та ґрунтування на них системи соціальної справедливості є неадекватним підходом, який не дає змоги розглядати соціальну справедливість як комплексне соціально-економічне явище.

Узагальнюючи отримані результати, можна констатувати, що використовувані в сучасних управлінських практиках оцінні підходи, засновані на використанні як еквівалентів таких класичних показників, як обсяг часу, кількість об'єктів обслуговування тощо, на сьогодні не повною мірою відображають властивості сучасного процесу суспільного виробництва, що зумовлює пошук нових еквівалентів, якими можуть виступати певні показники виразу суспільної корисності, наприклад: еквівалентний час заміни конкретної праці уречевленою; альтернативна вартість дефіцитних ресурсів, які було зекономлено; потенційна користь цього працівника в майбутньому; комплекс ринкових переваг від певної праці індивіда; порівняльний аналіз корисності конкретного індивіда для групи (трудова група).

Ми не наполягаємо на виключному переліку запропонованих підходів і вважаємо за доцільне продовжити теоретичні й емпіричні дослідження у запропонованому напрямі наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка : около 53 000 слов / С.И. Ожегов. – [6-е изд., стереотип.]. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – 900 с.
2. Большая советская энциклопедия : в 30 т. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rubicon.com>.
3. Филатов А.С. Гражданское общество и местное самоуправление : уч.-метод. пособ. / А.С. Филатов. – Симферополь, 2002. – 148 с.
4. Вагимов Э.К. Проблема социальной справедливости, равенства и неравенства людей, их нищеты и бедности / Э.К. Вагимов // Вызовы современности и ответственность философа : материалы круглого стола, посвященного всемирному Дню философии / [под общ. ред. И.И. Ивановой ; Кыргызско-Российский Славянский университет]. – Бишкек, 2003. – С. 43–53.
5. Маркс К. Теории прибавочной стоимости / К. Маркс, Ф. Энгельс // Капитал. – [2-е изд.]. – М. : Изд-во политической литературы, 1964. – Т. IV. – Ч. 3.
6. Соколова Г.Н. Тенденции развития социологии труда в 1980–1990 годах (по материалам всемирных социологических конгрессов) / Г.Н. Соколова // Социологические исследования. – 1991. – № 3. – С. 32–38.
7. Ролз Дж. Теория справедливости / Джон Ролз ; науч. ред. В.В. Целищев ; [пер. с англ. В.В. Целищева при участии В.Н. Карповича, А.А. Шевченко]. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 534 с.

8. Социальные ориентиры обновления: общество и человек / [под общ. ред. Т.И. Заславской]. – М. : Политиздат, 1990. – 448 с.

9. Калашников Б.Н. Концепция общей справедливости Аристотеля: Опыт реконструкции [Электронный ресурс] / Б.Н. Калашников // Этическая мысль. – 2001. – М. : ИФ РАН, 2001. – Вып. 2. – Режим доступа : <http://ethics.iph.ras.ru/em/em2/em2.html>.

10. СССР. Конституция (1936). Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик [Электронный ресурс]. – М. : Юридическое изд-во НКЮ Союза ССР, [1937] (Тип. им. Воровского). – Режим доступа : <http://www.constitution.mvk.ru/content/view/212/159/lang,russian/>.

11. Тиль Т. Принцип социальной и этической полезности в управлении предприятием [Электронный ресурс] / Т. Тиль // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 3. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/13_3_99.htm.

Ядранский Д.Н., Горбань А.Н. Принципы практического подхода к пониманию социально-трудовой эффективности

В статье рассматриваются принципы практического подхода к пониманию социальной справедливости распределения результатов трудового процесса. Определяются базовые принципы и определяются критерии, в соответствии с которыми определенное проявление трудового поведения может быть диагностировано как социально полезное. Определяется авторское видение справедливости в социально-трудовой сфере и обуславливается необходимость установления квантиля социальной полезности, в соответствии с которым становится возможным нормировать не только объем труда, но и адекватность его результата.

Ключевые слова: *социальная справедливость, труд, распределение, принципы, эквивалент.*

Yadrans'ky D., Gorban A. The principles of a practical approach to understanding the social and labor efficiency

In the article principles of the practical going are examined near understanding of social justice of distributing of results of labour process. Base principles are determined and criteria are determined, in accordance to which the certain display of labour conduct can beat it is diagnosed as socially useful. Author vision of justice is determined in a social-labour sphere and marked on the necessity of establishment of quantile of social utility, in accordance with which becomes possible to ration not only the volume of labour but also adequacy of his result.

Key words: *social justice, labour, distributing, principles, equivalent.*